

Ema Bakran

Nekome je život majka, a nekom maćeha

Neki društveni aspekti Haritonovih *Zgoda Hereje i Kaliroje*

Uvod

Zgode Hereje i Kaliroje sadržavaju gotovo sve elemente tipične za siže grčkog ljubavnog romana. Pored avanturističkog momenta koji je njegovo upečatljivo organizacijsko načelo i čest predmet proučavanja kad je u pitanju grčki ljubavni roman, dakako, postoji još mnogo različitih faktora koje je unutar tog žanra moguće podvrgnuti analizi. Jedan od njih je društveni kontekst koji se oblikuje u svijetu grčkog romana.

Premda je za grčki ljubavni roman tipično da se samo potvrđuje istovjetnost svega što je bilo na početku¹, ta njegova osobina ne čini ga manje vrijednim analize, koliko god ona bila manje uzbudljiva od analize sličnih motiva u, na primjer, grčkoj tragediji.

Ovaj tekst je pokušaj da se Haritonovu romanu pristupi iz perspektive sociologije književnosti. Binarne opozicije između muškoga i ženskoga, helenskoga i barbarskog te slobodnoga i neslobodnog uočljive u *Zgodama Hereje i Kaliroje* ilustrirat će upliv društvene problematike u fiktivni svijet grčkog ljubavnog romana. Budući da se problem recepcije književnog djela također kvalificira kao problem sociologije književnosti, u posljednjem poglavlju u fokus dopijeva publika Haritonova romana.

Prvi dio

Muško i žensko.

– Nije se tako dotjerala otkako je bila u grobu.

Raspodjela prostora na javni i privatni u grčkoj je književnosti vrlo važan faktor koji razdvaja muški i ženski poligon za djelovanje. Distinkcija između tih dvaju prostora predstavlja važan uvid feminističke kritike, koji je omogućio da se prikazi ženskih i muških likova prouče kroz sito dualizma privatnog i javnog života².

Unutrašnjost kuće je mračan, tajnovit i nepoznatljiv prostor u kojemu tradicionalno žive i djeluju žene, a vanjski je onaj u kojemu djeluju i govore muškarci.

¹ Bahtin (1989:223)

² Case (2008:7)

Unutrašnjost je mjesto koje se tradicionalno percipiralo kao prostor za ženske spletke, neartikulirane i mutne sve do trenutka dok ne izađu van. Prostor predviđen za preljub također je unutrašnjost kuće, točnije, ženske odaje. Podjela muških i ženskih uloga ne događa se u zrakopraznom prostoru teorije, već se odvija u sasvim konkretnoj podjeli prostora na unutarnji i vanjski.

Hereja i Kaliroja upoznaju se za vrijeme Afroditine svetkovine u maniri standardnog zapleta u antičkoj novoj komediji, što ima smisla jer se u romanu izričito navodi da se Kaliroja dotad nije pokazivala u javnosti, no tada joj otac naredio da se pokloni božici.

Ženama u pravilu nije mjesto u javnom prostoru i, pojednostavljeno rečeno, kuću su napuštale iz tri moguća razloga: da bi sudjelovale u svetkovini, da se vjenčaju ili na tuđu (ili konačno – vlastitu) sahranu. Lamentacija koju su žene izvodile sačinjavala je nezaobilazan dio pogrebnog obreda.

Pogrebni obred još je od arhajskog doba bio grandiozan društveni događaj i prilika da aristokratski krugovi pokažu široj zajednici svoje bogatstvo, moć i velikodušnost³, a kako bi se drugačije doli upravo tim riječima mogla opisati Kalirojina sahrana i sjajna grobnica na morskoj obali. U romanu o Hereji i Kaliroji žene se na skupštini pojavljuju tek iznimino i sveznajući pripovjedač tom prilikom ističe neobičnost tog događaja uspoređujući ga s Aristofanovom komedijom o ženama u narodnoj skupštini.

S druge strane, izbjivanje muškarca iz javnog prostora kao što je Herejino izbjivanje s vježbališta ili udovištvo kakvo provodi Dionizije Jonjanin u kući ili pak Herejin plač prekrivena lica u potpalublju pripadaju u kategoriju tipičnih ženskih ponašanja. Osim što takvi obrasci ponašanja iskazuju tugu i ovisnost o nekome, oni se odvijaju u prostorima koji nisu predviđeni za to da u njima živi muškarac.

Bez obzira na to što često pada u nesvijest, Dionizije je primjer dobro odgojena patnika. Na više mjesta do izražaja dolazi njegova odmjerjenost, dobar odgoj i uvidavnost. Za razliku od njega, Hereja se sa svojim životnim nesrećama ne nosi niti izbliza toliko dobro. Do samoga kraja svojih putovanja Hereja upada u vrtloge ženskastih očajavanja, strahuje od toga da ga čeka sudbina da postane ljubavnik vlastite žene, i opetovano se pokušava ubiti. Očajava i zbog toga što mu smrt svakim pokušajem izmiče, što dovodi do zaista smiješnih pripovjedačkih komentara, kao što je na primjer „Krvnik se zaustavi u pokretu, a Hereja žalosno stane silaziti s križa“. Tek se u završnoj fazi u njemu budi želja da se junači u ratu, što je nagon vjerojatno naslijeđen iz svijeta epa i tragedije, gdje steći *kleos* ima centralnu poziciju u konstrukciji muškog identiteta. Kad se Hereja kao vješt i cijenjen vojskovođa slavodobitno vraća na svoj rodni otok, dovodeći sa sobom svoju ženu i plijen usred razdoblja mira u Sirakuzi, on potvrđuje svoj muški identitet.

Dakle, ženi pripada zatvorena sfera kućanstva i obitelji. Njeno je da održava kućanstvo, rađa zdrave potomke i na njih prenosi građansko pravo i nasljedstvo.

³Foley (2003:22)

Budući da su antičke žene poimane kao vječiti maloljetnici, o njima su brinuli muškarci koji su nastupali kao njihovi staratelji. U najvećem broju slučajeva to su bili njihovi očevi i muževi, no tu su ulogu u nekim situacijama mogli preuzeti i drugi njihovi bliski muški rođaci. Starateljstvo nad ženama u antičkoj zajednici u praksi je značilo ponašanje prema ženi kao prema materijalnom dobru, sredstvu razmjene ili vlasništvu iz kojega je poželjno iscrpiti njegov puni potencijal na korist i ponos rodne kuće, ženidbene kuće i čitave zajednice. Dakle, žena nije mogla steći nikakvo vlasništvo niti uživati bilo koji aspekt građanskih prava kakva su imali muškarci, no bila je nezaobilazan faktor u prijenosu nasljedstva na muške potomke.

U skladu s time, iako je Kaliroji nakon odlaska sa Sicilije najvažnije da umre kao Herejina žena i da bude čedna, kad shvati da je trudna, ona usmjeri svoje želje prema tome da rodi zdravog potomka koji će nastaviti Hermokratovu lozu, odnosno, naslijedit će njegov *kleos*. Time Kaliroja potvrđuje čvrste okvire društvenih pravila i očekivanja koji snažno djeluju čak i nakon što su je u rodnom kraju sahranili jer ju je muž udario.

Drugi dio

Helensko i barbarsko.

– Svaki tvoj događaj je moj događaj.

– Moj nije, ali me zanima.

U *Zgodama Hereje i Kaliroje* prostor se, osim na muški i ženski, dijeli i na helenski i barbarski. Sudbina Kaliroju tjera na teška putovanja, no ne pada joj svako putovanje jednako teško. Sasvim je jasno da je za nju putovanje iz jonskog Mileta u Babilon gore nego plovidba s Teronom i njegovim razbojnicima. Milet je, naime, helenski grad na maloazijskoj obali, a Babilon je barbarski grad duboko u kontinentu. Tijekom Kalirojina putovanja otkriva se helenocentrični svjetonazor pripovjedača koji je oboružan širokim spektrom predrasuda, kako prema barbarima, tako i prema braći Helenima. Uostalom ne treba zaboraviti na završni dio teksta: po trijumfalnom povratku ponovno sastavljenog para na otok, novopridošli Heleni u atmosferi opće razgaljenosti postaju punopravni građani Sirakuze, a Egipćani dobijaju parcele da ih obrađuju, kako im je Hermokrat već rasporedio zemlju, čime se sretno zaključuje priča u kojoj svi ostaju na svojim mjestima.

Prisilni put preko Eufrata za otočanku Kaliroju postaje nepodnošljiv. Geografski položaj perzijske prijestolnice otima je od mora, a more za nju znači vezu s rodnom Sicilijom.

U Babilonu ona dospijeva u zastrašujuću tuđinu, među nepoznate Perzijance. „Ljubomoru nije mogao podnijeti ni Hereja, koji je Helen. Što će onda učiniti barbarka koja je supruga i gospodarica?“, upitala se Kaliroja i time otkrila svoj strah.

Barbari su, prema onome što kaže sveznajući pripovjedač, krajnje neugodni. Gledaju svisoka na Helene, govore za njih da su lažljivi, žele se s Helenima nadmetati i po-

kazati im gdje im je mjesto, oni su praktična duha i koristoljubivi, skloni su pretjerivanju (makar Artakserkso sam sebe prekoračio i podsjećao da je kralju dolično da se bori sam sa sobom), perzijske žene su zavidne i zlurade, i ne znaju, poput Helenki, sačuvati ponos u neprilikama. Barbarski eunusi su gori od pokvarenih grčkih robova. Takav je i glavni eunuh kralja Artakserksa koji „odrasao u silničkoj državi, smatrao je da ništa nije nemoguće ne samo za kralja, nego i za nj“ i koji prijete Kaliroji. Barbarima je urođeno strahopoštovanje pred kraljevskim imenom, a s nedaćama i porazima ne znaju se nositi dostojanstveno.

Jedini način da Heleni iz aristokratskih slojeva društva u takvim uvjetima opstanu jest da demonstriraju što znači dobar odgoj i plemenit grčki ponos, sasvim različit od barbarskog svjetonazora, jer barbari se „svi pred kraljem okamenjuju i smatraju ga za božje otjelovljenje“, a „barbarsko oduševljenje ljepotom“ također je poznata pojava. Ovo posljednje ih tjera da ljube kola u kojima se vozi Kaliroja, što nedvojbeno predstavlja za njih karakteristično pretjerivanje, kao što je slučaj i s njihovim stilom pakiranja za rat: „uobičajeno je bilo da Kralj i najugledniji Perzijanci odlazeći u rat sa sobom povedu žene, djecu, zlato, srebro, odjeću, eunuhe, prilježnice, pse, trpeze, skupocjeno blago i raskošne predmete“.

Osim što žive i misle drugačije od Helena, barbari barataju s nekoliko solidnih predrasuda prema helenskom svijetu. Nazivaju Helene hvalisavicima i siromasima, sitničavom čeljadi i brbljavcima i optužuju ih da lažu.

Bez obzira na to što se po mnogočemu razlikuju, i barbarskim i helenskim krajevima zajedničko je to da su stanovnici u gradovima vrlo zainteresirani za Kaliroju i sudbinu njenih muževa, te se lako okupljaju u gomilu. No ipak, kad se „cio Babilon pretvori u sudnicu“, to se ne događa iz jednakih motiva kao u helenskim gradovima. Vjenčanja, sahrane i narodne skupštine su u Sirakuzi i Miletu javni događaji i prisutnost gomile građana na takvim događajima potvrđuje opću brigu za zajednicu. Hereja na sirakuškoj skupštini-sudu viče da je „oteo vijenac narodu“. S druge strane, i Babilon živne, ali javni interes (koji možda treba razlikovati od općeg interesa – a to je da se svi nagledaju lijepe žene) tu zapravo ne postoji. Aristokratska vjenčanja i narodne skupštine mehanizmi su jačanja zajednice u helenskim gradovima, no parnica između Dionizija i Hereje privatna je stvar, što uočava i sam kralj Artakserkso kad za sebe kaže da se bavi poslom stare bračne posrednice.

Treći dio Slobodni, neslobodni i oni koji ne žive neopasnim životom

U *Zgodama Hereje i Kaliroje* veoma su izražene pozicije likova unutar društvene hijerarhije. Jedino se status glavnih junaka radikalno mijenja kad padnu u ropstvo, dok su ostali likovi uglavnom statični na društvenoj ljestvici. Čak se i Plangona, Dionizije-

va ropkinja, nakon što je bilo govora o njezinu oslobađanju, opet pojavila u Kalirojinoj pratnji, i tako kraljica Statira ostaje osamljen primjer lika koji nakratko dospje u drugačiju poziciju, formalno bivajući dijelom zarobljenika s Arada. I Hereja i Kaliroja tijekom razdvojenosti iskusili su što znači dospjeti na suprotan kraj društvene ljestvice. Hereja trijezno izražava težinu svog položaja kada se nađe sučelice uglednom Jonjaninu Dioniziju pred Artakserksom: „znam da sam slab protivnik Dioniziju – tuđinac, siromah, a još i pridročica“. I Herejina i Kalirojina pozicija mijenja se iz *top – down* u *bottom – up* perspektivu⁴, što je u svojoj radikaliziranoj varijanti poznati ključni moment u *Lukiju ili magarcu*, još jednom antičkom romanu.

Oba glavna junaka potječu iz moćnih aristokratskih obitelji, nisu vični niti ropskoj prepredenosti, niti kopanju, kako se dokazuje kasnije u romanu. Njihovi moćni očevi su u sukobu. Kalirojin otac Hermokrat je naširoko poznati vojskovođa i, gotovo kao Atrejevići u Ilijadi, on je zapovjednik naroda (κοσμήτωρ λαῶν). On je *čovjek-država*, što ga ne svrstava među autokratske vladare, nego dočarava do koje je mjere on posvećen svojim građanima. On se pretvorio u vlastitu funkciju. Kalirojino probađanje, o kojemu ona razmišlja u tuzi, bilo bi čin dostojan Hermokrata. Time što Kaliroja ne govori o svom sinu kao o svome i Herejinu djetetu, nego kao o onome koji će nastaviti Hermokratovu lozu, ona dodatno pokazuje koliko u njen život zadire slava njezina oca s kojom su upoznati svi na Mediteranu i šire. Sam spomen njegova imena njegovim sunarodnjacima služi kao legitimacija na kojem se god teritoriju zatekli.

Likovi najviših društvenih slojeva moraju se ponašati dolično, hrabro i ponosno, kako uostalom i Hereja podsjeća svojega vjernog prijatelja Poliharma. Mladim aristokratima su u grčkim ljubavnim romanima plemenitost i ponos urođeni, a uz to su i nevjerojatno lijepi. Štoviše, jedno jamči drugo. Kaliroja ne bi nikada mogla biti tako lijepa, da nije plemenita roda. Prema Dionizijevim riječima, a on je razborit i dobro odgojen Jonjanin, njezina ljepota ne može se dostatno cijiniti, ako je okružena neslobodnim ljudima.

Zanimljivo je i to što na Kalirojinu ljepotu neslobodni likovi ne reaguju suviše dramatično, no pripadnici viših društvenih slojeva s kojima se ona susreće na svom putovanju na njezinu ljepotu nisu nimalo imuni, svaki je želi za sebe, zaključno s moćnim perzijskim kraljem, i tako se stječe dojam da njezina ljepota gradualno raste kako se sve veći moćnici zaljubljuju u nju.

Mlađi i stariji naraštaji visokog društva nisu jedini likovi u *Zgodama Hereje i Kaliroje*. U romanu se pojavljuje i velik broj likova koji pripadaju sloju „manje vrijedne čeljadi“, kao što su eunusi, robovi sasvim neopterećeni čednošću, sluškinje izrazito sklone manipulaciji, pa i kriminalna lica poput gusara s kojima započinje Kalirojino putovanje. Tako se, osim tipičnih spletkaroša, pojavljuju i Teron i njegova banda, razbojnici koji se tobože bave prijevozom i govore za sebe da „ne žive neopasnim životom“. K

⁴Whitmarsh (2008:88)

tome, sami sebe smatraju pametnima, što neodoljivo podsjeća na *wise guys* iz mafijaških filmova. Teronovi razbojnici i lopovi opisani su kao „primjerena vojska za takvog vojskovođu“, što je drugi put u romanu da se poseže za metaforom preuzetom iz polja vojske i rata, nakon što je Hereja oženio Kaliroju i tako od skupine uglednih prosaca učinio kivnu i osvete željnu poraženu vojsku, koji su i potaknuli inicijalni nespo- razum između mladog para.

Četvrti dio Publika

O grčkom ljubavnom romanu je grčka književna kritika sustavno šutjela⁵, stoga od- govore na pitanja o publici grčkog romana treba tražiti u samim romanima⁶.

Razdoblje razvitka grčkog romana je vrijeme kasnog helenizma⁷. Koliko god se Ha- riton trudio da smjesti radnju u klasični period, karakteristike helenističkog doba su mu se prišuljale⁸. Gusarenje je, primjerice, upravo u helenizmu poprimilo enormne razmjere, a u toj djelatnosti upravo su robovi bili na najvećoj cijeni, predstavljajući naj- sigurniji izvor zarade u društvu koje je razvilo velike potrebe za robovima.

Grčki roman u odnosu na ep zaista jest priča o pojedincu za pojedinca, u kojoj zatje- čemo osobne sudbine⁹. Njegov središnji lik je usamljeni putnik u potrazi sa svojim lju- bavnim partnerom, a to se tumači kao izraz pojedinčeva osjećaja izoliranosti u svijetu¹⁰.

Visok postotak prizora u svakom od sačuvanih romana, pa tako i u *Zgodama He- reje i Kaliroje*, otkriva ponešto o ciljanoj publici tih tekstova¹¹. Taj postupak može se objasniti prilično prizemnim razlogom: postojala je želja da se čitatelj privuče praće- nju fabule sredstvom koje od njega iziskuje najmanje napora. Takvo objašnjenje do- vodi do daljnjih zaključaka koji imaju ambiciju smjestiti ciljanu publiku na neku po- ziciju u društvenoj hijerarhiji. Publika takvih tekstova, prema tome, ne pripada grupi književno visoko obrazovanih čitatelja, pogotovo ako joj je grčki ljubavni roman pri- marni izbor među književnim tvorevinama¹².

U prilog toj tezi ide i činjenica da se u korpusu grčkih ljubavnih romana nalazi pri- lično skroman broj reminiscencija ili doslovnih citata iz djela književne baštine te ne- znatan broj mitolojskih elemenata¹³, što znači da roman od svoje publike nije zahti-

⁵Ksenofont Efeški, prir. D. Novaković (1987:21)

⁶Novaković (1977:174)

⁷Lesky (2001:834)

⁸Hägg (1983:88)

⁹Ksenofont Efeški, prir. D. Novaković (1987:6)

¹⁰Hägg (1983:89)

¹¹Ksenofont Efeški, prir. D. Novaković (1987:22)

¹²ibid.

¹³Ksenofont Efeški, prir. D. Novaković (1987:23)

jevaio dubok uvid u književnu tradiciju. Ne treba zaboraviti da u istom vremenskom periodu u kojem se razvija grčki ljubavni roman bujaju i žanrovi sa sasvim oprečnim karakteristikama – nastaje zahtjevna helenistička književnost koja se uglavnom refe- rira na opskurne varijante mitova i nepristupačna znanja.

Ako se uzme u obzir da milje i vrijeme unutar kojega nastaje književni žanr njega u velikoj mjeri obilježava¹⁴, može se i nešto konkretnije zaključivati o publici grčkog ro- mana. Helenizam je razdoblje u kojemu je žena slabije obrazovana i društveno nepo- kretnija od muškarca, što dovodi do pretpostavke da žene ujedno predstavljaju naj- zainteresiraniji i najvjerniji dio publike grčkog ljubavnog romana. S obzirom na to da je svijet grčkih romana u kojemu mladić i djevojka dijele jednaka iskušenja i obaveze na vjernost mnogo privlačniji ženi nego muškarcu kojemu društveni položaj dopu- šta slobodnije kretanje, romanu se tako pripisuje terapijski učinak na žene¹⁵. Osim toga, ne valja smetnuti s uma da se žanr grčkog ljubavnog romana pojavljuje nakon epa i tragedije, žanrova čiju su ciljanu publiku činili muškarci, te da se zbog toga može pretpostaviti da su žene s romanom dobile nešto *za sebe*. Takva argumentacija dopu- šta i pojednostavljenu tezu o antičkoj književnoj publici koja kaže da loše tekstove či- taju siromašni i žene, a dobre tekstove bogati muškarci¹⁶.

Posljednja rečenica

U Haritonovu romanu *Zgode Hereje i Kaliroje* nalazi se niz detalja koji se mogu promotriti iz perspektive sociologije književnosti, od kojih su neki podvrgnuti krat- koj analizi u ovome tekstu.

Literatura

Bahtin, Mihail (1989.) *O romanu*, Beograd: Nolit

Case, Sue-Ellen (2008.) *Feminism and Theatre*, Methuen, Massachusetts: Palgrave Macmillan

Foley, Helene P. (2003.) *Female acts in Greek tragedy*, Princeton, New Jersey: Princeton Uni- versity Press

Hägg, Tomas (1983.) *The Novel in Antiquity*, Berkeley and Los Angeles: University of Cali- fornia Press

Hariton (1989.) *Zgode Hereje i Kaliroje*, prir. Darko Novaković, Zagreb: Latina et Graeca

Ksenofont Efeški (1987.) *Efeške priče*, prir. Darko Novaković, Zagreb: Latina et Graeca

Lesky, Albin (2001.) *Povijest grčke književnosti*, prev. Zdeslav Dukat, Zagreb: Golden marketing

Novaković, Darko (1977.) *Magistarski rad: Elementi drame u grčkom ljubavnom romanu*, Zagreb

Whitmarsh, Tim ur. (2008.) *The Cambridge Companion to the Greek and Roman Novel*, New York: Cambridge University Press

¹⁴Hägg (1983:81)

¹⁵Ksenofont Efeški, prir. D. Novaković (1987:24)

¹⁶Whitmarsh (2008:73)